

УДК 342.4 (477)

**СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА СВОБОДА СОВІСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ**
**FREEDOM OF RELIGION AND FREEDOM OF CONSCIENCE AT PRESENT TIME STATES:
THE RELATIONSHIP ISSUES**

Палінчак М.М.,

кандидат історичних наук, доцент

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті висвітлено особливості державно-церковних відносин. Автор зосереджує свою увагу на дослідженні співвідношення таких категорій як «свобода релігії» та «свобода совісті» на сучасному етапі розвитку держави.

Ключові слова: свобода совісті, свобода релігії, державно-церковні відносини, державно-конфесійні відносини, релігійне середовище.

В статье рассмотрены особенности государственно-церковных отношений. Автор сосредотачивает свое внимание на исследовании соотношения таких категорий как «свобода религии» и «свобода совести» на современном этапе развития государства.

Ключевые слова: свобода совести, свобода религии, государственно-церковные отношения, государственно-конфессиональные отношения, религиозная среда.

The paper highlights the features of church-state relations. The author focuses on the research value of such categories as "freedom of religion" and "freedom of conscience" at the present stage of development.

Key words: freedom of conscience, freedom of religion, church-state relations, state-confessional relations, religious environment.

Проблеми державно-церковних відносин в сучасній Україні були і залишаються в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Вони мають високий рівень суспільної актуалізації. Їх осмислення в практичному, а також і в теоретичному сенсі є, на нашу думку, важливим і необхідним. Це детермінується тими трансформаційними процесами, що відбулися і/або відбуваються в Україні, кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі, зростанням ролі релігійного фактора, а в цьому зв'язку – і потребою серйозних корекцій системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи релігії, свободи діяльності релігійних організацій.

З прикрістю доводиться констатувати, що в Україні на 20-му році незалежності немає чіткого розуміння стосовно того, якими мають бути головні принципи відносин між державою і церквою, яку саме модель державно-конфесійних відносин слід обрати. З огляду на це вивчення досвіду країн Євросоюзу у питаннях регулювання діяльності релігійних організацій та надання їм державних пільг можна використати в Україні. Застосування досвіду країн Євросоюзу в Україні дасть можливість Україні розв'язати існуючі питання, пов'язані з поліпшенням законодавства про свободу совісті та релігійні організації.

Стан наукової розробки теми. Значне коло церковно-історичної проблематики розробили відомі українські вчені С. Здіорук, В. Сленський, В. Пашенко, Л. Филипович, П. Яроцький. Релігієзнавчим дослідженням взаємодії релігії і нації в суспільному житті України й світу, розкриттям закономірностей та особливостей етнорелігієзнавства займаються В. Войналович, Е. Кардою, М. Киришко, А. Колодний, В. Перевезій, М. Рибачук, П. Саух, Л. Филипович, О. Шуба, П. Яроцький та інші.

Автор ставить собі за мету дослідити співвідношення таких категорій як «свобода релігії» та «свобода совісті» на сучасному етапі розвитку держави.

Проблеми свободи релігії та свободи совісті в сучасному світі саме в їх глобальному вимірі в конкретних виявах в тій чи іншій державі є сьогодні надзвичайно актуальними в теоретичному і практичному сенсі. Вчений М. Бабій виокремлює низку обставин і причин, які детермінують значну лематизацію означених проблем у міжнародному та національних дискурсах [1].

По-перше, це глобалізаційні процеси, які у своєму узагальненому сутнісному вияві постають як фактор „зростання й ущільнення мережі світових соціальних взаємин” [2]. Глобалізація суттєво впливає як на соціально-еконо-

мічні, політичні, так і духовні, зокрема релігійні процеси, на їх екзистенційну складову.

По-друге, появилися серйозні новації, підходи в експлікації та розумінні феномена особистості. Відчутними постають антропологічний поворот у філософії, релігієзнавстві, „прогресуюча індивідуалізація” нашого буття. Людина все більше звільняється від тиску різних суспільних форм і все більше перетворює їх у засоби свого самоствердження, самореалізації, зокрема в духовній, у тому числі й релігійній, сфері.

По-третє, наявність феномена поліконфесійності та тенденції до її розширення, а також проблемних питань міжконфесійних відносин, їх толерантизації. Толерантність сьогодні постає однією із найбільш важливих проблем у теоретичному й практичному вимірах. Вельми помітним є зростання уваги до неї та поглиблення процесу її осмислення в гуманітарному дискурсі. Важливість й детермінаційна здатність толерантності в соціальній та духовній сферах людського буття є екстраординарною, оскільки вона стосується майже кожної людини, яка живе в полі конфесійного, полікультурного світі. В цьому контексті толерантність може означати потенціальну позицію прийняття множинності, поліваріантності, гетерогенності вибору” [2], разом з тим і рівності свободи совісті та свободи релігії для кожного основа толерантності – визнання права на інакшість.

По-четверте, релігія і релігійні організації, незважаючи на наявність кризових явищ у своєму середовищі, постають нині значним фактором у житті людини та суспільства, активним суб'єктом духовного, соціального буття останнього.

По-п'яте, проблеми свободи совісті та свободи релігії були й залишаються в XXI столітті одними з центральних глобальних питань, від розв'язання яких значною мірою залежить і вирішення інших загальнолюдських проблем. Зауважимо, що свобода совісті конституїрована нині в більш ніж 120 державах світу [3]. Створена система міжнародно-правових й державно-правових актів, а також організацій, яка покликана сприяти захисту й реалізації свободи релігії та свободи совісті, ліквідації всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань. При цьому береться до уваги, що релігія чи інші світоглядні переконання є для кожної людини, яка їх дотримується, одним з основних елементів розуміння нею життя та його смислу. Ці процеси, розвиток міжнародних та національних інститутів прав людини (у тому числі й права на свободу совісті, релігії) значною мірою сприяють зміцненню й поглиблен-

ню глобальної універсализації цих прав, їх стандартизації. Останні тенденції не завжди корелюються з традиціями, ментальністю окремих народів, етно-національних утворень і, зрозуміло, викликають супротив як з боку окремих релігійних спільнот, так і їхніх вірних.

По-шосте, масмо взяти до уваги (в аспекті тематизації проблем свободи релігії та свободи совісті) конституювання у більшості країн світу принципу відокремлення релігійних організацій від держави, а в широкому вимірі – розмежування світоглядної сфери й владних інститутів, утвердження її світоглядного нейтралітету, світськості. В контексті останньої забороняється будь-який примус при визначенні особою свого ставлення до релігії, інших переконань, участі і/або неучасті в публічних богослужіннях, релігійних обрядах, церемоніях тощо. Релігія постає як особиста справа людини як у процесі її віросповідного самовизначення, так і самореалізації [1].

Сфера свободи совісті, віросповідання, поза сумнівом, стосується найбільш делікатної, інтимної ділянки людського буття, царини духу, вияву свободи особистості. Науковцями, теологами, політиками вона визнається такою, що має фундаментальний характер. Не випадково свобода совісті розглядається як базова в системі інших свобод. Тому, що «вільна совість у вірі є вищою понад усе» [4].

Схожі думки висловлював і український філософ-правник Б. Кістяківський. Ще у 1906 році він надрукував статтю в журналі «Вопросы философии и психологии», в якій зазначав, що основним принципом правової або конституційної держави є встановлення меж для державної влади, за які вона не має права виходити, визнаючи за особистістю невід'ємні, непорушні й недоторканні права. «Уперше в правовій, або конституційній, державі визнається, що є певні сфера самовизначення і самовиявлення особистості, у яку держава не має права втручатися. Невід'ємні права людської особистості не створюються державою; навпаки, вони за самою своєю суттю привласнені особистості» [5].

Цю сферу український філософ-неокантіанець пов'язує з поняттям свободи совісті: «Уся сфера думок, переконань і вірувань повинна бути безумовно недоторканою для держави. Звідси виникає визнання релігійної свободи вірувати або не вірувати; змінювати релігію, створювати свою власну релігію і оголошувати себе не приналежним до жодного віросповідання; сюди ж слід віднести свободу культів, тобто право для всіх віросповідань відправляти свої богослужіння» [5]. Звернімо увагу, що ці слова були написані за трохи більше ніж десять років до початку жорстоких переслідувань Церкви та віруючих «безбожною» більшовицькою владою наслідки панування якої добре відомі – моральна деградація суспільства і майже повне духовне спустошення населення. Тож Б. Кістяківський не лише подавав ідею правової держави, але й попереджав від тих небезпек, на які може наразитися держава, якщо тотально втручатиметься у всі сфери особистісного життя людини, зокрема життя релігійного.

Християнське розуміння свободи совісті – якщо абстрагуватись від конфесійних відмінностей – ґрунтується на трьох фундаментальних засадах. Насамперед, кожна людська особа незалежно від статусу і роду активності,

має трансцендентний вимір. Наділена гідністю згори, ця особа має коло прав, які виправдані і вкарбовані сакрально. По-друге, людина народжена вільною і покликана реалізувати себе як син або донька Господа. По-третє, людина є соціальною одиницею, вона створена для життя в гармонії з іншими особами в любові і справедливості. Ці три фундаментальні цінності – гідність, свобода та соціальність і складають підвалини розвитку прав людини в історичній земній перспективі [6].

Слід особливо наголосити: те, що людина має права тільки тому, що вона є людиною – не батьком чи матір'ю, не роботодавцем чи робітником, не громадянином навіть, а просто людиною – вже сама така постановка питання є революційною. Один Бог, який викликав до життя цілісне творіння і створив людину за своєю подобою – ось джерело розуміння природності і не відчуженості прав людини. Освячення натурального права Божим атрибутом, санкцією, яка виходить поза межі буденної марноти, робить це право невідчужимим ані урядам, ані суспільству. Без релігійного духу, без трансцендентного виміру найдосконаліші правові документи стають папірцями, якими брутально хефтують. Це розуміли тисячі років, до цього вимушені повернутися і на початку III Міленіуму. «Політики можуть тисячі раз повторювати, що новий світовий порядок має ґрунтуватися на повазі до людських прав, – зазначив свого часу Вацлав Гавел, – але це нічого не означатиме доти, доки такий імператив не впливатиме з поваги до таємниці буття, таємниці універсалу і природи, нашої власної таємниці» [7].

У вітчизняній науці існує декілька підходів розуміння сутності феномену свободи совісті в контексті її філософського осмислення – етикоцентричний, релігієцентричний та нормоцентричний.

В етичному аспекті свободу совісті визначають як здатність людини свідомо формувати і реалізовувати у своїй поведінці власне розуміння моральної необхідності [8]. В основі релігієцентричного розуміння феномену свободи совісті лежить ставлення особи до релігії – можливість бути або не бути релігійним. Нормоцентричний підхід ґрунтується, як правило, на нормативному визначенні свободи совісті, тобто передбачає забезпечення відповідних прав особи у сфері світоглядних переконань.

У західному релігієзнавстві, політології, теології, поняття свободи совісті відображає правове забезпечення свободи релігії або права бути релігійним і відправляти культ певної релігії.

Вочевидь, свобода совісті є інтегрованою філософською категорією, що, однак, має власний зміст і значення, адекватне і вичерпне визначення якого навряд чи можливо в межах цієї роботи. Однак, видається можливим встановити її сутнісне ядро, яким є відношення «людина – граничні, смисложиттєві засади її буття». Виходячи з цього, у загальному вигляді свободу совісті можна визначити як філософську категорію, що відображає здатність людини самостійно обирати (формувати) уявлення про світ, сенс і мету свого життя, добро і зло, справедливість, інші абсолютні смисли, тобто здатність мати власну систему (сукупність) світоглядних принципів, цінностей, ідеалів, вірувань і можливість діяти у відповідності з нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабій М. Свобода релігії: проблемні питання теоретичного осмислення, практичної реалізації та захисту // Релігійна свобода: Свобода релігії і міжконфесійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви. Науковий щорічник. – № 16. За ред. А. Колодного. – К.: УВК, 2011. – С. 6-14.
2. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гюфе. – К., 2007. – 90 с.
3. Цепкова І. Власть и религия: от тоталитаризма к гражданскому обществу / И. Цепкова // Религия и право. – 2008. – № 1. – С. 26-31.
4. Бердяев Н.А. Новое религиозное сознание и общественность / Н.А. Бердяев. – М., 1999. – 88 с.
5. Кістяковський Б.А. Государство правовое и социалистическое / Б.А. Кістяковський // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 143-151.
6. Єленський В. Релігія після комунізму / В. Єленський. – К., 2002. – 220 с.
7. Vaclav Havel. A Sense of the Transcendent / V. Havel // Cross Currents. – Fall 1997. – Vol. 47. – Issue 3.
8. Новиков М.А. Свобода совести как философско-этическая категория / М.А. Новиков. – М., 1980. – 121 с.
9. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Права людини: основні напрямки сучасного розвитку / Ю.М. Бисага, Д.М. Белов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2006. – Випуск 5. – С. 89-93.